

Renata Zadavec-Pešec: Pragmatično jezikoslovje

(temeljni pojmi), 1994

Pri Centru za diskurzivne študije, ki deluje v okviru Pedagoškega inštituta Univerze v Ljubljani je v novi zbirki Diskurzivne študije kot prvo delo izšla knjiga *Pragmatično jezikoslovje (temeljni pojmi)* (66 str.) avtorice Renate Zadavec-Pešec.

Knjiga je, kot pravi avtorica v *Uvodu*, namenjena tistim, ki jih zanima pragmatično jezikoslovje in predmet njegovih raziskav, in sicer naj bi jim bila v pomoč »pred branjem tujih izvirnih del« (5) oz. naj bi služila »lažje/mu/ razumevanju/u/ domače strokovne literature« (prav tam) s tega področja, za katero je mdr. značilno precej neenotno strokovno izrazje. Delo je predelani (in skrajšani) teoretični del avtoričine magistrske naloge, ki je bila na Filozofski fakulteti v Ljubljani obranjena konec leta 1992.

Knjiga vsebuje poglavja *Pragmatika, Kontekst, Teorija govornih dejanj, Govorno dejanje, Pogovorne implikacije in Načelo vljudnosti*, v katera so zajete bistvene teme tega raziskovalnega področja. Predvsem je predstavljeno delo J. L. Austina *How to Do Things with Words* (1962), ki ga imamo od leta 1990 tudi v slovenskem prevodu (*Kako napravimo kaj z besedami*), posebni poglavji pa pripadata H. P. Griceu (1975, 1978) in G. N. Leechu (1983). Sledi tudi slovarček izrazja.

Pragmatika kot jezikoslovna disciplina, ki jo povežemo s pojmovanjem *rabe* jezika, poudarja družbeni/sporazumevalni/delovalni značaj jezika; ko govorimo, delujemo oz. (z namenom) opravljamo govorna dejanja. Raba jezika poteka vedno v konkretnih okoliščinah, razumeti jo je treba kot obliko družbene povezave med ljudmi. Rabo jezika uravnavajo tudi določena pravila. Jezik torej nastopa kot sredstvo delovanja/vplivanja na sočloveka (iz lastnih izkušenj vemo, da je beseda lahko konj ali pa jo uporabimo za pihanje na dušo).

Avtorica v začetnem poglavju po Levinsonu (1993) predstavi različne poskuse definiranja pragmatike, a nazadnje tudi sama ostane pri pojmovanju le-te kot »ved/e/, ki preučuje jezikovno rabo in tudi udejanjanje sistema« (12). Pragmatiko ima v razmerju do jezikovnosistemskega jezikoslovja (slovnice) za avtonomen, dodaten način obravnave jezika, in sicer sprejema Leechevo stališče, da je treba »slovnico /.../ ločiti od pragmatike, hkrati pa pokazati, kako se ti dve področji prepletata /.../«. »Slovnica je abstraktni formalni model za tvorjenje in interpretiranje sporočil. Splošna pragmatika pa je aparat — niz strategij in načel za doseganje uspeha pri sporazumevanju z uporabo slovnice.« (13) Lahko bi torej rekli, da slovnico zanimajo elementarna jezikovna sredstva in pravila za tvorjenje zapletenejših struktur ter njihov pomen (zunaj okoliščin), pragmatika pa raziskuje, kako posamezni elementi okoliščin vplivajo na izbor jezikovnih sredstev pri sporazumevanju in kaj ta pomenijo v konkretnih okoliščinah. Z naslonitvijo na J. Lyonsa (1977) avtorica posebej izpostavi razmerje pragmatike do semantike. Bistveni vprašanji, ki zanimata pragmatiko, sta namreč prav razmerje med 1) izrečenim, tj. jezikovno uresničenim, in sporočenim (o svetu) in 2) sporočenim in dejansko mišljenim (tj. kaj sporočevalec zares hoče sporočiti naslovniku).

Kot izhodišče pragmatike predstavi avtorica semiotiko (Peirce in Morris), sicer pa ima korenine v filozofiji (navadnega) jezika, ki predstavlja področje poznega delovanja velikega filozofa 20. stoletja Ludwiga Wittgensteina, ki je v okviru t.i. »oxfordskega obdobja« postavil temelje sodobni pragmatiki. Jezik v rabi se mu kaže kot splet t.i. jezikovnih iger, v katerih se morajo sporočevalci držati določenih pravil. Utemeljitelj teorije govornih dejanj pa je J. L. Austin, katerega spoznanja predstavljajo, kot je

bilo že omenjeno, tudi jedro te knjige. Skromno je prikazano tudi delo J. R. Searla, »drugega« utemeljitelja te teorije (*Speech Acts*, 1969; *Expression and Meaning*, 1979), in sicer predvsem le njegova razvrstitev govornih dejanj, ki je zrasla iz kritike Austinove.

Za Austina je poleg prvega poskusa razvrstitve govornih dejanj bistveno naslednje: prvotno ločevanje t.i. performativov od konstativov in kasnejše ukinjanje te dvojnosti; ločevanje treh abstraktnih delnih (pod)dejanj v okviru govornega dejanja: lokucijsko (znotraj tega t.i. fon, fem in rem), ilokucijsko in perlokucijsko, kar je Searle kasneje nadgradil tako, da je v lokucijskem dejanju osamosvojil t.i. propozicijsko (pod)dejanje, kar je imelo za posledico, da je postalo predmet raziskovanja razmerje oz. »sožitje« ilokucijskega dejanja, ki ga kot najpomembnejše poudarja že Austin, in propozicijskega dejanja, tj. torej namena in vsebine. Avtorica knjige *Pragmatično jezikoslovje (temeljni pojmi)* je predstavila tudi Austinovo tipologijo (6) pogojev za t.i. posrečeni performativ (tu bi bilo verjetno treba opozoriti tudi na Searlov prikaz pogojev) in jezikovna sredstva za opravljanje govornih dejanj (različne neposredne in posredne možnosti); avtorica podrobneje predstavi Austinovo ločevanje t.i. eksplicitnega in primarnega performativa (sem bi sodila tudi Searlova razprava o posrednih govornih dejanjih). Pač pa je predstavljena Searlova razvrstitev govornih dejanj v 5 »razredov« ob primerjavi s klasifikacijo O. Kunst-Gnamuš (1984), le v opombi pa je omenjena Austinova razvrstitev.

Teorija govornih dejanj je prinesla precej novih spoznanj o sporazumevanju med ljudmi, a ni pojasnila vsega, kar se »dogaja« med rabo jezika. Tega se je zavedal tudi H. P. Grice (predstavljen v pogl. *Pogovorne implikacije*), ki je v poznih 60. letih predstavil koncept sporazumevalnega sodelovanja: vse, kar sogovorca počne ta med sporazumevanjem, podlega t.i. načelu sodelovanja, ki ga je razdelil na štiri sporazumevalna (pod)načela, tj. merila za rabo jezika. Avtorica je natančneje predstavila tudi Griceove »pogovorne implikacije«, ki presega jo razhajanje /med dobesednim in sporočenim pomenom/« (38). Avtor v originalu govori o implikaturah: kakšna je torej razlika med implikacijo, implikaturjo in kje ima mesto predpostav-

ka/presupozicija, ki jo avtorica na nekaterih mestih omeni (str. 9, 19), ne pa tudi podrobneje razloži. Griceov model sodelovalnega načela je kasneje nadgradil še G. N. Leech z načelom vljudnosti (prikazane so lestvice stroška-koristi za spročevalca/naslovnika, izbirtnosti in posrednosti), ki ga tudi členi na podnačela.

Na koncu bi se ustavili še pri nekaterih izrazih, ki jih vsebuje slovarček osnovnih pojmov: *Sporazumevanje/komunikacija* predstavlja avtorica kot nadpomenko za *sporočanje* (kot »dejavnost sporočevalca«; 63) in *razumevanje* (kot »dejavnost naslovnika«; prav tam). Večinoma uporablja izraz (sporazumevalna) *namera* (sh.?) nam. *namen* (namen ima npr. na str. 34, 51). Prevzeto besedo *kontekst* sloveni v ustreznem poglavju in slovarčku z dvema izrazoma: *okolščine* (»fizični/o/, »družben/o/« in »psihični/o/ okolje« »sporazumevaln/ega/ položaj/a/«; 58) in *sobesedilo* (»okolje ene ali več povedi (?), ki vpliva na njeno obliko in sporočilo«; 61), drugje pa uporablja le prevzeto besedo, zaradi katere otežuje razumevanje (npr. na str. 10, 11). Zadrževča uporablja tudi izraz *izrek*, ki ga je verjetno povzela po B. Lešniku, prevajalcu Austinove knjige (1990) v slovenščino. *Izrek* v naši strokovni literaturi, kot sama ugotavlja, še ni splošno sprejet izraz (poleg *izreka* se pojavlja tudi *izjava* ali kar *poved*); zdi se, da je smiselno uporabljati izraz *poved*, kot je definiran v Slovenski slovnici Jožeta Toporišiča (1984), in izraz *stavek* (prav tam), a ju ločevati od *izreka*. Toporišič pri svojem pojmovanju povedi, ki se sicer izrazno pokriva s pojmom *izreka*, ne izhaja iz teorije govornih dejanj oz. delovalnega značaja jezika, zato mu *poved* tudi ne predstavlja niti uresničitve govornega dejanja niti ni njen smisel razberljiv iz upoštevanja okoliščin. *Poved* je in ostaja enota jezikovnosistemskega jezikoslovja, *izrek* pa je pragmatična enota, enota rabe. (Za primer vzemimo *Krstim te v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha*, s končnim ločilom je poved, o izreku pa lahko govorimo šele, če ga izreče katoliški duhovnik v določenih okoliščinah; če bi ga izrekel pri kosilu, to seveda ne bi bil izrek, prav tako pa isti primer ne bi bil enota delovanja, če bi ga npr. izrekel eden izmed otrok pri »igranju« krsta.) Zadrževča poskuša vztrajati pri opoziciji poimenovanj *stavek* 'poved' – *izrek*, kakor je značilno za precej tujejezične literature, kar pa v nekaterih primerih uide izpod kontrole (mešanje izrazov *poved-stavek*

(npr. na str. 10, 14) oz. poved-izrek (npr. na str. 18, 61). Tudi definicija *izreka* (»je besedilo, ki ga izrečemo med dejanjem izrekanja z namero opraviti govorno dejanje«; 55) zamegljuje pojme, saj se izraz *besedilo* tako pojavlja kar v treh pojmovanjih: več povedi tvori besedilo, besedilo je sestavljeno iz izrekov (prim. definicijo besedila v slovarčku; 52) in izrek je besedilo. — Pri jezikovni zmožnosti, ki predstavlja del sporazumevalne zmožnosti, bi pri slovnični povrsti kazalo dodati še besedilotvorno zmožnost.

Poskus »predrznosti«, kakor Renata Zadavec-Pešec sama imenuje svoje delo *Pragmatično jezikoslovje (temeljni pojmi)*, je dobrodošla »abeceda črk, ki jih je treba poznati, če hoče/š/brati /strokovno literaturo s tega področja/ s svojimi poudarki in interpretacijami« (6). Je primerno čtivo ne le za študente jezikoslovja in vse, ki jih ta smer zanima, ampak tudi za vse učitelje slovenskega jezika, saj bo pri prenovi pouka materinščine potrebno čim prej na prvo mesto postaviti prav rabo jezika.

Marja Bešter

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Jelka Morato-Vatovec: Veselo v slovenščino

Didaktični komplet za pouk slovenskega jezika v 2. razredu osnovnih šol z italijanskim učnim jezikom.

Učbenik Jelke Morato-Vatovec *Veselo v slovenščino* je sodoben učbenik, namenjen učencem drugega razreda osnovnih šol z italijanskim učnim jezikom. V teh šolah ima slovenščina vlogo L2, torej jezika okolja. Pouk poteka v italijanskem jeziku, ki je hkrati večinoma tudi materni jezik teh otrok.

Posebnost poučevanja slovenskega jezika na šolah z italijanskim učnim jezikom je predvsem v manjšem obsegu ur tega jezika v primerjavi s poukom v šolah s slovenskim učnim jezikom (1. razred: šole z italijanskim učnim jezikom 70 ur, šole s slovenskim učnim jezikom 175 ur, 2. razred: šole z italijanskim učnim jezikom 105 ur, šole s slovenskim učnim jezikom 175 ur) in v dejstvu, da sta tako učitelj kakor tudi učenec nenehno izpostavljena stiku dveh jezikov, torej je interferenca, ali medsebojni vpliv jezikov nezogibna.

Pouk v tovrstnih šolah temelji predvsem na kontrastivni razčlembi jezikov in pri tem je učbenik *Veselo v slovenščino* učitelju in učencu prav gotovo v veliko pomoč.

Posebno pozornost je treba posvetiti pouku jezika, ta je zlasti pomemben prav na začetku šolanja, v prvem in drugem razredu osnovne šole. Učni načrt v šolah z italijanskim učnim jezikom narekuje približno tako razdelitev obravnavanja učne snovi: 70 % ur slovnice in sporočanja in 30 % ur književnosti, slednje so v prvem in drugem razredu osnovne šole omejene predvsem na delo z besedili. Zaradi nenehne interference iz maternega jezika v jezik okolja je treba poudariti pomen sporočanja.

Iz raziskav o položaju slovenščine pri italijanski narodnosti skupnosti je razvidno, da se veliko pripadnikov italijanske narodnostne skupnosti (32 %) nauči slovenskega jezika šele tedaj, ko